

Vyhrocování napětí na Kosovu

„Znásilňované srbství“

Případ Martinović

Příčinou nové vlny protestů srbské kritické inteligence spojené s Kosovem vyvolal dodnes ne zcela objasněný kriminální případ s etnickým pozadím, který se udál 1. května 1985, kdy byl civilní pracovník vojenské správy, Srb Djordje Martinović, údajně napaden dvojicí Albánců, kteří jej měli fyzicky týrat a ponížít jeho lidskou důstojnost (do konečnicku mu totiž měli narazit skleněnou láhev). Interpretace těchto událostí byla značně kontroverzní a příznačná. Srbská média, která v té době již z větší části ovládala kritická inteligence, tvrdila, že jde o neslýchaný útok na bezpečnost a čest kosovských Srbů a Srbů vůbec, oficiální verze, prosazovaná pořádkovými silami a samotnou armádou, jíž byl Martinović zaměstnancem, tvrdila, v souladu s dobovou tendencí zamlčovat a utulávat všechny mezinacionální delikty, že jde o ojedinělý incident, při němž navíc není vůbec zřejmé, je-li výsledkem skutečného trestného činu nebo samohanou poškozeného. V interpretaci kritické inteligence ovšem případ Martinović získal netušené konotace. Kauza se o rok později dostala i do *Memoranda SANU*, v němž akademická komise tvrdila, že případ „upomíná na nejčernější doby tureckého narážení na kůl“.⁹⁵² Ze sporného případu se stala metafora „znásilňovaného srbství“. K šířícím se pověstem o srbských ženách a dívkách, které se na Kosovu staly oběťmi politicky motivovaného znásilnění, tak přibyl další důkaz o albánské sexuální perverzности (projevující se i, taktéž politicky motivovanou, vysokou natalitou), jež se nezastaví ani před znásilněním mužů. Každý Albánc se pomalu stával nebezpečný, neboť se mohl stát nástrojem této politické akce zaměřené proti Srbům a Srbkám. O tom, jak hluboce se i mezi vysoce vzdělanými lidmi zakořenila představa o albánské znásilňovací mašinérii, svědčí i dopis, který zaslal Dobrica Ćosić v listopadu 1986 slovinské socioložce Spomence Hribarové. Spisovatel v něm cituje svého přítele z Kosova, jenž mu řekl, že ve vesnici Klina bylo jen v roce 1985 znásilněno 20 děvčátek, aniž by se cokoli o tom objevilo v médiích. „*Tato znásilnění jsou,*“ pokračoval tehdy ještě stále disident Ćosić, „*druhem to-*

952 *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (nacrt)*. Jesen 1986. http://www.pescanik.net/images/stori/es/pdf/memo/memorandum_sanu.pdf, s. 24. Obšírně se o případu a dalších fabrikacích kosovských událostí zabývá Julie A. MERTUS v knize *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*. Berkeley 1999.

tální války vedené proti srbskému národu, války, již plánují a systematicky vedou regimenty mladých lidí otrávených národnostní nesnášenlivostí a nenávisť...“⁹⁵³

Bezpečnostní situace na Kosovu

V souvislosti s případem Martinović se předsednictvo ÚV SKS zabývalo na své schůzi 24. června 1985 celkovou bezpečnostní situací na Kosovu. Zvláštní přísně tajná zpráva SDB z Kosova,⁹⁵⁴ již členové předsednictva dostali k dispozici, informovala jednak o ilegálních opozičních skupinách, jednak popisovala běžný „stav věcí“ v oblasti. Kosovští operativci podle zprávy odhalili v roce 1984 činnost dvou ilegálních kosovskoalbánských organizací a 12 organizačně neprovázaných skupin. Muselo se jednat o poměrně velké organizace, neboť k trestnímu stíhání bylo vydáno 208 osob a dalších 508 lidí potrestaly soudy v tzv. přestupkovém řízení, v rámci něž se udělovaly tresty vězení v trvání až několika desítek dnů nebo pokuty!

Nejvýznamnějším „úlovkem“ SDB bylo zatčení několika členů *Hnutí za albánskou socialistickou republiku v Jugoslávii* (Lëvizjen për Republikën Socialiste Shqiptare në Jugosllavi, LRSSHJ), které patřilo k neznámějším ilegálním organizacím na Kosovu, navíc s výrazným mezinárodním přesahem. Jeho cílem bylo dosáhnout vzniku republiky, jež by v rámci SFRJ sjednotila albánský etnický prostor. Skupina byla založena pravděpodobně ještě koncem roku 1981. Původně šlo o důstojnickou organizaci malé skupiny albánských kadetů studujících na Vojenské akademii v Záhřebu, která se ovšem velice brzy rozrostla a rozšířila také do zahraničí, kde nacházela zázemí zejména mezi albánskými gastarbeitery. K jejím zakladatelům patřili Naim Maloku,⁹⁵⁵ Xhafer Jashari, Fadil Hakaj a Ramadan Gashi. Zpráva SDB informovala právě o odhalení desetičlenného důstojnického jádra skupiny. Jeho členové byli odsouzeni k pěti letům vězení. V diaspoře ovšem skupina pracovala nerušeně dále. V Německu a později ve Švýcarsku vydávala organizace noviny *Zëri i Kosovës* (Hlas Kosova), jejichž redaktorem byl nejprve Skender Durmishi, v roce 1982 Sami Kurteshi⁹⁵⁶ a poté, do roku 1985, Xhafer

953 ČOSIĆ, Dobrica: *Kosovo*. Beograd 2004, s. 53–54.

954 AS, fond SKS-CK, kart. 426, Sednice Predsedništva CK SKS, složka 95. zajedička sednica 24. 6. 1985, materiál Aktualna bezbednostna situacija u SAP Kosovo (Priština, březen 1985).

955 Naim Maloku (1958) byl propuštěn z vězení na základě amnestie v roce 1988. V roce 1996 se začlenil do UCK, kde zastával vysoké velitelské funkce. Po neúspěšném pokusu o založení vlastní politické strany se angažuje v kosovské straně Aliance pro budoucnost Kosova (Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës), založené Ramushem Haradinajem, jejímž je místopředsedou a za níž také v roce 2008 neúspěšně kandidoval na funkci kosovského prezidenta. Je členem předsednictva kosovského parlamentu.

956 Sami Kurteshi (1958) byl po návratu do Jugoslávie v roce 1983 zatčen a odsouzen na devět let odnění svobody! Z vězení byl propuštěn teprve po vykonání celého tres-

Shatri.⁹⁵⁷ Zpráva SDB uváděla, že se LRSSHJ v zahraničí zabývala zejména propagandou - tedy tím, že „představovala světovým médiím negativní situaci na Kosovu“. LRSSHJ se dařilo také organizovat menší demonstrace (do 500 lidí), jimiž se snažila získat pro své cíle veřejné mínění hostitelských zemí. V zimních měsících roku 1984 tak uskutečnila dvě demonstrace ve Stuttgartu a jednu ve Stockholmu.⁹⁵⁸ Pokud jde o zahraničí, poukazovala zpráva také na působení albánské zpravodajské služby, jež měla indoktrinovat kosovské gastarbeitery a snažit se sjednocovat zahraniční emigraci z Kosova i z Albánie k antijugoslávské činnosti. Albánská emigrace měla podle této zprávy státní bezpečnosti připravovat teroristické útoky v zemi a dopravovat tajně na Kosovo a nejen tam zbraně, munici a výbušniny! Zpráva také zdůrazňovala, že „nepřátelskou propagandu“ prováděly i albánské konzuláty, které mezi albánskými gastarbeitery měly šířit přesvědčení o tom, že „získání statusu republiky pro Kosovo není utopií, že je to oprávněný požadavek a že kosovské kádry albánské národnosti nevědí, co dělat...“. Konzuláty údajně rozšiřovaly také zprávy o tom, že pod nátlakem dochází k vystěhovávání Albánců z jižního Srbska, Makedonie a Černé Hory, kteří se následně usazují na Kosovu! Dostupné prameny ovšem takovouto eventualitu nepotvrzují.

Jugoslávští komunisté si samozřejmě byli vědomi, že významnou podporou kosovskoalbánských nacionalistických snah jsou emigranti působící v západní Evropě zejména na albánské gastarbeitery. Tyto informace zazněly i na 13. sjezdu SKJ v červnu 1986. Konstatace tohoto stavu však bylo vše, co mohla SKJ učinit. Na gastarbeitery všech jugoslávských národností neměla pochopitelně žádný vliv. V jejich řadách proto nacionalistická propaganda jak jugoslávských disidentů, tak poválečných emigrantů mohla působit zcela nerušeně.⁹⁵⁹

Díky „bdělosti“ SDB mělo nicméně na samotném Kosovu docházet k postupnému snižování počtu „nepřátelských akcí“. Těmi se v podání kosovských operativců rozumělo např. psaní protistátních hesel na zdech (zejména hesla *Kosovo republika*) či výroba a roznášení letáků, v nichž ilegální organizace zdůrazňovaly převážně těžkosti hospodářského rázu. V prvním čtvrtletí roku 1985 tak SDB zaznamenala patnáct případů, při nichž bylo zabaveno 71 „politických pamfletů“, a šest případů kol-

tu, v roce 1991. Poté se angažoval v příštinském Výboru na ochranu lidských práv a svobod. V roce 2009 se stal kosovským ombudsmanem. *Deveti godišnji izveštaj (Republika Kosovo - Ombudsman institucija) 2008-2009*. <http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/RAPORTI%20VJETOR%202009%20serbisht.pdf>.

957 http://sq.wikipedia.org/wiki/L%C3%ABvizja_Popullore_e_Kosov%C3%ABs.

958 AS, fond SKS-CK, kart. 426, sednice Predsedništva CK SKS, složka 95. zajedicka sednica 24. 6. 1985, materiál Aktualna bezbednostna situacija u SAP Kosovo.

959 15. kongres SKJ: *Dokumenti: Referat, Rezolucije, Statut SKJ, Završna Riječ, Sastav Organa SKJ (25. - 28. jun 1986)*. Beograd 1986. Citováno podle *Jugoslavija 1918-1988*, s. 1284-1288.

portace letáků (zabavit se podařilo 295 letáků), jejichž obsah měl podle kvalifikace operativců „*podněcovat nenávist a vyzývat k akcím, jež by připomínaly výročí březnových a dubnových demonstrací v roce 1981*“. K tomu ostatně sloužila i většina protistátních hesel (SDB dohromady zaregistrovala v březnu 169 nápisů). K vystoupením v souvislosti s výročním demonstračním hnutím nicméně nedošlo – Štafeta mládí se tentokrát na Kosovu obešla bez excesů – což zpráva hodnotila jako příznivý vývojový trend. Při psaní protistátních hesel zatkla tajná policie 16 osob a kvůli veřejnému „nepřátelskému“ vystupování, a dokonce jen kvůli „*vlastnění materiálů propagandně-nepřátelského obsahu*“ bylo v přestupkovém řízení potrestáno 41 osob. K „běžným“ projevům protistátní činnosti patřilo „*poškození obrazů soudruha Tita*“ (za první čtvrtletí zadržela policie pět nezletilých „pachatelů“ takového činu a registrovala devět udání o „znectění státníka“), jen v Džakovici pak zaznamenali 17 případů znectění vlajek (SFRJ, SK i SRS). Jak vidět, i těmto drobnostem, které by jinde v Srbsku v té době již prošly nejspíš nepovšimnuty, se na Kosovu přikládala váha, neboť, alespoň podle SDB, se kosovskoalbánské ilegální skupiny i za pomoci těchto činů snažily o kontinuální působení, jímž chtěly docílit, aby v autonomii nedošlo k stabilizaci poměrů a neustále byla udržována jakási „revoluční“ připravenost k akci.

Pokud jde o mezietnickou situaci, zaznamenala SDB z kosovskoalbánské strany v prvním čtvrtletí roku 1985 17 trestných činů vyvolaných mezietnickou nesnášenlivostí – mj. jeden pokus o znásilnění, čtyři případy „*vyvolávání národnostní a náboženské nenávisti*“ a také dvě těžká ublížení na zdraví. Působení „*z pozic srbského a černoohorského nacionalismu*“ mělo spočívat vesměs v „*urážení albánské národnosti*“, policie registrovala šest případů útoků na Albánce a za veřejné nacionalistické pobuřování zatkla a potrestala v přestupkovém řízení 20 osob.^{96o} Zpráva přitom konstatovala, že mezietnické trestné činy jsou na ústupu, byť vystěhování Srbů z některých oblastí dále pokračuje, v důsledku „*bdělosti*“ SDB se ale prý tyto procesy také zpomalily. Tento optimistický závěr ovšem pravdě, alespoň podle dalšího vývoje situace, odpovídal pouze z velmi malé části.

Zprávy o útocích na Srby a Černohorce

Případ Martinović zůstal v zorném poli srbských médií několik dalších let. Do vyšetřování byla zapojena policie i armáda, které ale nedošly k žádnému výsledku. Sám Martinović později obžalobu stáhl, nikdo mu však nevěřil a obecně se předpokládalo, že byl vystaven velkému nátlaku jak ze strany vojenských orgánů, tak policie.

^{96o} AS, fond SKS-CK, kart. 426, sednice Predsedništva CK SKS, složka 95. zajedička sednica 24. 6. 1985, materiál Aktualna bezbednostna situacija u SAP Kosovo.

Srbská a albánská strana pravdy se postupně stávala natolik vyhraněnou, že skutečná fakta přestávala hrát roli. A tak v situaci, kdy již ani jedna ze stran nemohla dosáhnout rozhodující dominance využíváním stranických postupů, dochází k pokusům nastolit dominanci bezprostředně – ať již individuálními akty násilí (nátlak směřující k vystěhování srbského obyvatelstva nebo akty násilí státního, spočívajícího v represii, porušování lidských práv, překračování pravomocí apod.⁹⁶¹ Jako odplata za ni začal stoupat albánský tlak na srbské a černohorské obyvatelstvo.

Celou první polovinu 80. let vzrůstal počet stížností srbské minority na stoupající diskriminaci ze strany albánské většiny, která se měla projevovat jak např. bojkotem srbských prodejců na trhu či obchodů, v nichž byli zaměstnání Srbové, tak vypisováním národnostních kvót při zaměstnávání,⁹⁶² prosazováním principu dvojjazyčnosti, resp. znalosti obou většinových jazyků autonomní oblasti i tam, kde to nebylo nutné (často ovšem také výlučné používání albánštiny), nemožností popř. ztěžováním služebního postupu srbských zaměstnanců či jejich přeřazováním na méně odpovědná místa atd. Jako ohrožování své národní identity kosovští Srbové brali také zavírání srbských škol či škol s alespoň částečnou srbskou výukou, které probíhalo adekvátně zmenšujícímu se počtu srbských usedlíků v oblasti. Vzdalování škol od místa bydliště ovšem mělo v tehdejších kosovských poměrech za následek zvětšení bezpečnostního rizika pro docházející děti, což s sebou nezdědkou přinášelo i konec vzdělávání, zejména děvčat. Srbové poukazovali i na negativní přístup místní byrokracie a mocenských orgánů, které podle jejich názoru viditelně privilegovaly příslušníky albánského národa. Z těchto skutečností vyvozují někteří badatelé závěr, že „pozitivní diskriminace“ albánského etnika na Kosovu, k níž začalo docházet již po pádu A. Rankoviće a jež byla nepřímo zakotvena v ústavě z roku 1974, dovedla k paradoxní formě právě diskriminace srbského etnika, které je ovšem jinak v Srbské republice majoritní. Následně pak z tohoto závěru vyvozují premisu, že jakákoli forma skupinové diskriminace, a tedy i pozitivní diskriminace, jíž se kompenzují efekty předcházející negativní diskriminace, vede v konečném důsledku k porušování lidských práv.⁹⁶³

Stále hlasitěji se hovořilo také o přímém násilném nátlaku na srbské obyvatele Kosova, k němuž mělo docházet především ve venkovském prostředí. Kromě verbálních výhrůžek se mělo jednat zejména o syste-

961 Mezinárodní humanitární organizace v té době stále častěji informují o porušování lidských práv a policejním násilí (mučení, bití, násilné vymáhání výpovědi). Viz např. *Amnesty International 1987 Report*. London, 1988, s. 332; *Yugoslavia: Kosovo in Crisis. A Report from Helsinki Watch and the International Helsinki Federation for Human Rights*. New York 1990, s. 26n.

962 PETROVIĆ, R. - BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 158.

963 Viz BLAGOJEVIĆ, M.: *Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 262.

matické znepokojování srbských rolníků, projevující se ničením úrody a záměrným působením škod na polních, lučních i lesních kulturách, krádežemi dobytka i dřeva atd. K nejzávažnějším projevům násilí na srbském obyvatelstvu ovšem měly patřit fyzické útoky na dospělé i na děti vracející se ze vzdálenějších škol, případy těžkého ublížení na zdraví, zmiňovaly se však i četné únosy, vraždy a především znásilnění.

Fakta z té doby ovšem představu o „genocidě Srbů a Černohorců na Kosovu“, úspěšně budovanou kritickou inteligencí,⁹⁶⁴ mohla podpořit jen stěží. Statistické údaje totiž jasně dokazují, že mezi lety 1981–1987, kdy obyvatelstvo Kosova tvořilo dohromady 7,5% jugoslávské populace, se celkový počet oznámených trestných činů pohyboval na Kosovu pouze v rozmezí od 2,5% (v roce 1982) do 3,5% (v roce 1987) z celkového jugoslávského počtu oznámených trestných činů!⁹⁶⁵ Řada činů ovšem mohla být úřady ututlána a naopak předávána dál ve formě šeptandy.

Zprávy o znásilňování srbských žen

Nejzásadnějšími a stále se opakujícími informacemi o albánském násilí na Srbech však byly informace o sexuálních útocích na ženy. Znásilnění je trestný čin, na který je každá společnost samozřejmě mimořádně citlivá, v patriarchálním rurálním prostředí kosovském, postiženém letitým vyhrocením mezietnických vztahů, však nabývá ještě zásadnějších konotací. Znásilní-li tedy Albáнец Srbku, nejedná se v převažujícím a tiskem podporovaném veřejném mínění pouze o klasický trestný čin, ale o mezietnický zločin, vykládaný jako druh nátlaku na Srby a Černohorce k tomu, aby opustili Kosovo a jako výraz národnostní nenávisť. Proto také bylo znásilnění v kosovských podmínkách druhé půle osmdesátých let 20. století nejvíce zmiňovaným trestným činem v hromadných sdělovacích prostředcích i v projevech veřejných či politických činitelů⁹⁶⁶ a zdůrazňování rozšířenosti tohoto trestného činu pak vyvolávalo v srb-

964 Např. Atanasije JEVTIĆ v časopise Pravoslavlje (církvní tisk byl v podstatě první, kdo začal na kosovské téma upozorňovat) publikuje na pokračování materiál nazvaný *Od Kosova do Jadovna*, v němž popisuje strádání a utrpení Srbů v nejrůznějších částech Jugoslávie, a činí paralely mezi situací na Kosovu a genocidou Srbů v průběhu 2. světové války na území Nezávislého charvátského státu (Pravoslavlje 1983/1984, č. 400, 404, 405, 406). Zvláště barvitě přitom vykresloval vraždy Srbů házením do krasových propastí v Hercegovině i praxi charvátských vyhlazovacích táborů. Toto téma se od té doby stává jedním ze základních motivů, využívaných pro buzení národní euforie a vyvolávání šovinistických a revanšistických nálad. Přístupné také na <http://www.kosovo.net/sk/rastko-kosovo/istorija/kosovo-jadovno.html>.

965 HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 153.

966 V projevu na společném zasedání stranického a státního vedení Srbska 5. listopadu 1988 prohlásil srbský prezident Petar Gračanin, že „na Kosovu jsme se již dostali do situace, že již ani děvčátka předškolního věku, ... jsou li srbské národnosti, nemohou projít albánskou vesnicí bez doprovodu nebo ochrany. Viz Informativni bilten CK SK Srbije 8/1988, s. 6, citováno podle JOVIĆ, D.: *Jugoslavija - država koja je odumrla. Ušpon, kriza i pad četvrté Jugoslavije*, s. 350.

ské veřejnosti největší pobouření.⁹⁶⁷ Médii se podařil vytvořit dojem, jako by Albánci „znásilňovali na koho přijdou – stařeny, vdané ženy, dívky, ba i děti“.⁹⁶⁸ Žádná fakta nemohla toto přesvědčení změnit, přesné statistické údaje byly označovány jen za výraz neefektivity policie a soudů. Ta ovšem na Kosovu byla skutečně slabá, široce tradovaný byl i názor, že aktéři tohoto znásilňovacího šílenství nejsou k trestní odpovědnosti vůbec poháněni a pokud ano, pak se jim vyměřují pouze velice mírné tresty. I to samozřejmě bylo možné, jak jsme viděli již v případě vesnic z okolí Dečan v pobrionské době (viz s. 210).⁹⁶⁹

Výsledky zkoumání nezávislé komise pro Kosovo, zformované v roce 1990 *Sdružením pro jugoslávskou demokratickou iniciativu*,⁹⁷⁰ opět ale

967 Např. Svaz srbských spisovatelů v té době vydal prohlášení, že situace na Kosovu je srovnatelná „pouze s nejhrošími zkušenostmi z 2. světové války“. Viz Književne novine, 1. září 1985.

968 *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 39.

969 Zprávy o znásilňování nakonec stály také za koncem politické kariéry Fadila Hoxhy. Na obědě se záložními důstojníky v květnu 1987 je nemístně zlehčoval a žertoval na jejich účet, což nezůstalo utajeno. Na 9. zasedání ÚV SKJ v prosinci 1987 byla proto vytvořena komise, která měla celou věc, „nedůstojnou komunisty“, prozkoumat. Komise se ale primárně zabývala jeho odpovědností za těžkou situaci na Kosovu. Na její návrh byl Hoxha nakonec vyloučen z SKJ. *Stavovi i zaključci o odgovornosti Fadilja Hodže*. In: Jugoslavija 1918-1988, s. 1315-1317.

970 Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI, Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu), vzniklo 3. února 1989 v Záhřebu. Kladlo si nemalý cíl - pokusit se demokraticky rekonstruovat jugoslávskou společnost. Založila jej skupina předních jugoslávských intelektuálů všech národností - např. zmiňovaný již charvátský ekonom Branko Horvat, charvátský spisovatel Predrag Matvejević, charvátský filozof a sociolog Žarko Puhovski, srbští spisovatelé Filip David a Mirko Kovač, kosovskoalbánský novinář Veton Suroi, zmiňovaný již kosovskoalbánský sociolog a filozof Fehmi Agani aj.). V programovém prohlášení odůvodnili vznik UJDI mj. i tím, že v té době neexistovala v Jugoslávii politická iniciativa, která by byla zároveň jugoslávská, a zároveň demokratická (*Z manifestu UJDI*. Republika č. 4, Zagreb, októbar 1989). Příznačné je, že registrace a legalizace tohoto hnutí nebyla povolena jak v Záhřebu, tak následně v Bělehradě, vstříc vyšli organizátorům teprve v Titogradu (dnešní Podgorica). Později, po schválení Zákona o sdružování občanů do hnutí, společenských organizací a politických organizací a Zákona o politických organizacích, k němuž došlo v Srbsku až v létě 1990, se UJDI registrovalo v Bělehradě. Zpočátku byl strategií tohoto hnutí permanentní tlak na jugoslávské federální orgány, směřující k neodkladnému vypracování a schválení zákonů o občanských svobodách a k zahájení parlamentní procedury, nutné k přijetí nové ústavy, která by demokraticky redefinovala celou federaci. Důležitou iniciativou UJDI byl také dialog o Kosovu na kulatých stolech v Mostaru, Prištině a Bělehradu, jehož závěry, nabádající k nenásilnému řešení sporů a střetů, se výrazně lišily od tehdy převládajících a oficiálních hledisek plných zpráv o vysídlování, Srbů, znásilňování žen, pálení úrody a jiných podobných činů, které rozpalovaly srbské veřejné mínění. V Mostaru se konference konala 28. 2. - 1. 3. 1990 a byla nazvána *Pokušajmo ponovo - demokratijom* (Zkusme to znovu - demokracií), a v Prištině 30.-31. 3. pod názvem *Ljudska prava i demokratija na Kosovu i u Jugoslaviji* (Lidská práva a demokracie na Kosovu a v Jugoslávii). Účastníci rozhovorů v Prištině se dohodli na sestavení nezávislé komise, která měla vypracovat zprávu, na jejímž základě by se vedl další dialog. Prvá verze této zprávy byla připravena na společnou schůzi UJDI a Jugoslávského fóra pro lidská práva a právní bezpečnost občanů, která se uskutečnila v Bělehradě 9.

ukázaly, že v porovnání s celostátním průměrem, byl počet ohlášených znásilnění na Kosovu pod průměrem SFRJ, od roku 1987 do roku 1989 pak dokonce nebyl ohlášen žádný takovýto případ.⁹⁷¹ Řada těchto trestných činů ale samozřejmě nemusela být orgánům činným v trestném řízení nahlášena, tím spíše, že v té době sloužili na většině míst, které k ohlašování připadaly v úvahu, albánští policisté. Znásilnění navíc ženu ve vesnickém prostředí diskvalifikovalo při navazování partnerských vztahů i v jejím postavení v rámci venkovské komunity. Tyto zamlčené případy ovšem právě proto nemohly proniknout na veřejnost, byť o nich důvěryhodní lidé mohli být informováni. O mnoha takových případech tak píše ve svých deníkových záznamech např. Dobrica Ćosić, jenž se mezi kosovskými Srby těšil velké důvěře.

Zprávy o masovém rozšíření znásilňování byly z části nejspíš také cílenou propagandou, která měla získávat srbské veřejné mínění (a připravit světové veřejné mínění) pro případný tvrdší postup vůči albánské komunitě. Bylo-li tomu tak, pak šlo o první případ zneužití veřejného mínění poukazováním na cílené znásilňování jedné etnické skupiny druhou, které mělo sloužit politickým cílům. Později, zejména v době konfliktu v Bosně a Hercegovině, byla tato metoda naopak využita proti straně bosenských Srbů.

Vystěhovalectví z Kosova

Přes všechny zprávy o znásilňování, vraždách či diskriminačním postoji kosovských úřadů vůči tamní srbské minoritě ovšem zůstal nejčastější příčinou opuštění Kosova přímý prodej nemovitosti do albánských ru-

června 1990, definitivní verze tohoto dokumentu pak vyšla v srpnu 1990 pod názvem *Kosovski čvor: Drešiti ili seći?* Beograd 1990. UJDI také předkládalo parlamentu SFRJ návrhy směřující k přijetí zákona, který by umožnil volby do jugoslávského ústavodárného parlamentu, neboť, podle jeho mínění, by teprve parlament, který by odrážel nové trendy v jugoslávské společnosti a nové politické rozvržení sil, mohl rozhodovat o osudech Jugoslávie (IVANOVIĆ, Dragoš: *Bolest vladanja: vlast, opozicija i pralamentarizam u Srbiji na kraju XX. veka*. Zvláštní vydání časopisu Republika. Beograd 2000. Dostupné na <http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2000/bolest/2.html>). Ve svém boji o demokratickou ústavu měl UJDI znaky jak hnutí, tak politické strany, každopádně jeho krajním cílem bylo přijetí demokratické ústavy. Jeho členové (několik tisíc převážně intelektuálů) měli na mysli konstituování Jugoslávie jakožto společenství občanů a federálních jednotek. Pro to, aby dokázali, že ctí a bojují právě za jednotu jugoslávského kulturního a politického prostoru, uskutečňovali svá zasedání v různých jugoslávských městech: v Sarajevu, v Bělehradě, kulaté stoly pak také v Titogradu, v Mostaru a v Prištině. ŠUŠAK, Bojana: *Alternativa ratu*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 533.

971 Podle policejních údajů bylo na Kosovu v období let 1982–1989 oznámeno 323 případů znásilnění a pokusů o znásilnění, což je poměrně vysoké číslo. Z tohoto počtu lze ovšem doložit pouze 31 případů, při nichž byl útočník Albáнец a poškozená Srбка či Černohorka. *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*, s. 44.

kou. Jedna z kosovských kontroverzí pak byla přímo vázána na podmínky, za nichž byly srbské a černohorské domy a polnosti na Kosovu prodávány. Ve sdělovacích prostředcích i běžně šířených zprávách se totiž vyskytovaly dvě extrémní teze: jednak že jsou domy a polnosti prodávány hluboce pod cenou, doslova „za babku“, případně že jsou pod nátlakem dokonce opouštěny zdarma a zanechávány na pospas albánským migrantům, jednak že jsou naopak prodávány draze, ba velmi draze, za nesrovnatelně vyšší ceny, než které by odpovídaly tržním podmínkám, dokonce za vyšší ceny než nejúrodnější půdy v rozvinutých oblastech Jugoslávie. Vysokými cenami se totiž podle některých názorů neplatily pouze dům a pozemky, „byla to cena za konečné a definitivní zabránění území... Dosídlenec tak nebyl pouze přistěhovalcem, byl vlastníkem země...“⁹⁷² Tento ekonomický nátlak se nakonec ukázal jako neúčinnější albánská zbraň v boji o etnicky čistý albánský prostor, a to i přes to, že se srbské úřady v čistě administrativní snaze po zamezení srbského vystěhovalectví uchýlily k přijetí zoufalého a krajně nedemokratického zákona o dočasném zákazu koupě a prodeje nemovitostí na Kosovu, který byl vydán v roce 1986.

Důvody vysídlování Srbů a Černohorců z Kosova tedy měly řadu motivů. Hrály v nich nespíš zásadní roli výše uvedené a médiu nejčastěji prezentované formy nátlaku a diskriminace, pominout však nelze ani ty příčiny, které v souvislosti s vystěhováváním slovanského obyvatelstva opakovali kosovští komunisté a jež za bernou minci přijímala i komise UJDI, totiž ekonomicko-demografickou, kulturně-historickou a společensko-politickou situaci v oblasti.⁹⁷³ V každém případě však mělo vysídlování, jakožto nejdramatičtější prvek albánsko-srbských vztahů v poválečné Jugoslávii, mimořádně důležitou roli při formování či znovuformování srbské národní identity, resp. při nastolení srbské národní otázky na jugoslávský jednací stůl. Vysídlování Srbů z Kosova s sebou neslo i určitou symboliku, jež, podepřena kosovským mýtem, srbskou společnost mimořádně traumatizovala a posilovala její iracionální přístup ke skutečnosti. Nelze samozřejmě zcela jednoznačně říci, že to, co způsobilo zformování srbského resentimentu a později i nacionalistické euforie, bylo pouze srbské vysídlování z Kosova, jeho příčiny a násled-

972 KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 172. Výhodné ceny mohli albánští zájemci o koupi nabízet díky početné a poměrně úspěšné albánské ekonomické diaspoře, která většinu svých výdělků odevzdávala svým rodinám na Kosovu. Za takto získané peníze mohli srbští emigranti snadno zakoupit usedlosti v užším Srbsku, a ještě jim většinou zbyly prostředky k jinému podnikání, takže mnozí z nich, zejména, předcházeli takové koupi systematický nátlak, jež nebyval řídkým jevem, usedlosti rádi prodávali. Ti srbští hospodáři, kteří tak neučinili a zůstali v etnicky smíšené vesnici, v níž nakonec získalo zákupy absolutní převahu albánské obyvatelstvo, později za své domy dostali částky nesrovnatelně nižší, po roce 1999 o ně zpravidla přišli bez náhrady.

973 *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*, s. 26.

ky a především jejich interpretace v médiích, nebudeme však daleko od pravdy, když uvedeme, že mělo vliv rozhodující.

Řekli jsme již výše, že ani kosovsko-albáňští komunističtí politikové, tím spíše pak národovecká albáňská inteligence, srbské důvody pro vystěhovalectví nepřijímali a zpochybňovali je. Vystěhovalecká vlna, jež začala nabývat na síle po brionském plénu a „albanizaci“ kosovské politické scény, byla podle předních albáňských demografů vyvolána ztrátou privilegií, jichž měli kosovští Srbové do té doby užívat (běžné obyvatelstvo ovšem nikdy žádná privilegia nemělo) a nepřipraveností přijmout rovnoprávnost Albánců. Jako další důvody uváděli „nejistotu některých Srbů ze státního a policejního aparátu kvůli křivdám a zločinům, jež spáchali na albáňském obyvatelstvu v dobách Rankovićových“, dále hovořili o lepší ekonomické situaci v Srbsku a velkých ziscích z prodeje nemovitostí na Kosovu, popř. o rodinných vazbách, neboť velký počet srbského obyvatelstva měl být „kolonizačního původu“.⁹⁷⁴

Změna kosovské etnické struktury

Vystěhovávání slovanského obyvatelstva spolu s demografickou explozí obyvatelstva albáňského pochopitelně výrazně změnilo etnickou strukturu Kosova. Tak zatímco ve všech republikách existovala od konce druhé světové války výrazná tendence ke snižování poměru nejpočetnější etnické skupiny a zvyšování heterogenity, kráčelo Kosovo opačným směrem – poměr nejpočetnější etnické skupiny k ostatním zde žijícím národnostem se naopak zvyšoval, heterogenost kosovského etnického složení se snižovala. Podíl albáňského obyvatelstva stoupl ze 68 % v roce 1948 na 77 % v roce 1981 a do počátku 90. let se ještě dále výrazně zvyšoval. Podíl srbského a černohorského obyvatelstva se úměrně tomu snižoval z 27 % v roce 1948 na méně než 10 % (zbývajících 13 % obyvatelstva tvořily etnické skupiny slovanských Muslimů a Goranců a dále Turků, Cincarů, Charvátů a Rómů) v roce 1987.⁹⁷⁵ Zajímavé přitom je, že do roku 1961 se poměr z období po skončení druhé světové války udržoval v podstatě nezměněn, opadávat počal až v průběhu 60. let, dramaticky pak zejména v 70. a 80. letech. Je tedy zřejmé, že v tomto případě již nešlo o pouhý výsledek albáňské populační exploze, ale právě o důsledek vystěhovalectví z regionu. Relevantní demografické studie uvádějí, že od padesátých let do konce roku 1981 se z Kosova mělo vystěhoval 103 tisíc Srbů a Černohorců. Z tohoto množství však pouze 17 % před rokem 1961, zatímco 83 % ve dvou následujících desetiletích. Tento proces se v 80. letech

974 ISLAMI, Hivzi: *Demografška stvarnost Kosova*, s. 46–47.

975 MACURA, M.: *Predgovor*. In: PETROVIĆ, R. - BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*. Beograd 1989, s. 1. Více o tom viz BLAGOJEVIĆ, M.: *Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza*.

ještě zrychloval, takže jen od 1. dubna 1981 do 30. dubna 1983 se z Kosova do užšího Srbska vystěhovalo 12 301 obyvatel srbské a černohorské národnosti.⁹⁷⁶ Tato čísla ovšem získávají patřičný důraz až tehdy, uvědomíme-li si, že se dohromady jednalo o téměř polovinu kosovské populace Srbů a Černohorců (1961 - 227 016, 1991 - 194 190).⁹⁷⁷ K vysídlování dochází, byť ve snížené míře, i po roce 1989, v němž byla kosovská autonomie prakticky zrušena. Tehdy se tyto migrace začínají také úředně a statisticky zaznamenávat. Ze statistik tak vyplývá, že od roku 1989 do roku 1993 se z Kosova vystěhovalo přes 6 000 Srbů a 1 200 Černohorců.⁹⁷⁸

Tento stav se odrazil také na lokální úrovni, kde se výrazně zvýšil počet čistě albánských vesnic. V období 1961-1981 se počet obcí bez jediné srbské rodiny zvyšuje z 410 na 670, černohorské obyvatelstvo opustilo 243 vesnic, přitom na Kosovu je stále zhruba 1 500 sídel, takže v 93% obcí dominuje pouze jedno etnikum. Obecnou tendencí v těchto letech byla koncentrace křesťanského slovanského obyvatelstva do menšího množství obcí, v nichž mělo toto obyvatelstvo absolutní většinu, a naopak pohyb albánského obyvatelstva směrem k obcím s malým počtem srbského obyvatelstva, z nichž se očekávalo jejich brzké vysídlení (kvůli tomu ostatně migrační albánský proud na území se smíšeným obyvatelstvem směřoval). Albánské obyvatelstvo se totiž mnohem více dosídlovalo do okresů národnostně heterogenních, než do okresů homogenních. Ve dvacetiletí 1961-1981 se do devíti okresů se smíšeným obyvatelstvem přistěhovalo téměř dvakrát více albánských obyvatel než do ostatních patnácti kosovských okresů. Čím menší bylo procento albánského zastoupení v okresu, tím větší dosídlenecký proud do něj směřoval. Albánské obyvatelstvo tak vnitřní migrací dosáhlo absolutní etnické převahy nejen na územích, kde ji mělo již před rokem 1960, ale i na zbylé části kosovského teritoria. Větší část autonomní oblasti se tak stala územím s absolutní převahou albánského etnika.⁹⁷⁹

Kosovské obce tak přestávají být multikulturní, což byla jejich charakteristika v předcházejících desetiletích, a obě etnické skupiny se homogenizují. Velká většina albánského obyvatelstva tak žije v podstatě bez většího styku se srbským obyvatelstvem a naopak. Ke styku obou etnik nejvíce dochází ve větších městech, v nichž výše uvedený vzorec neplatil bez výhrady - např. v Prištině se počet srbského obyvatelstva spíše zvětšoval, v jiných místech se přinejmenším neměnil. Právě koncentrace Srbů a Černohorců na stále menším území a vytváření velkých teritoriálních celků homogenně albánských přispělo ke vzniku nového modelu soužití

976 PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 176.

977 BLAGOJEVIĆ, M.: *Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza*, s. 236.

978 Tamtéž, s. 237.

979 PETROVIĆ, R. - BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije*, s. 89. Také např. KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*. Beograd 1994, s. 160n.

Srbů a Albánců, totiž paralelismu, paralelního života obou společenství na jednom území, který v 90. letech vyústil i do vzniku a fungování paralelního kosovsko-albánského státu s paralelním školstvím, zdravotnictvím, a dalšími institucemi.

Demografický i etnický vývoj na Kosovu měl samozřejmě vliv i na etnický obraz celé Jugoslávie. Při nesníženém tempu porodnosti odhadovali statistici, že počet albánského obyvatelstva stoupne do roku 2000 na 2,53 milionů.⁹⁸⁰ V tom případě by již podíl albánského obyvatelstva v samotném Srbsku činil téměř 25% a na Kosovu by žilo více obyvatel než ve Slovinsku, o Makedonii nebo Černé Hoře nemluvě.⁹⁸¹ Údaje o počtu albánského obyvatelstva z poslední doby nejsou k dispozici, explozivní nárůst se po roce 1990 rozhodně zmenšil, přesto se odhaduje, že v současnosti žije na Kosovu kolem 2 milionů albánských obyvatel. Při tomto trendu také samozřejmě není divu, že Albánci s každým nově narozeným Albáncem či Albánkou pocítovali, že argument pro status „rovnosti s druhými“, tedy pro republiku, nabývá na síle a údernosti.⁹⁸²

Vztahy mezi etniky

se začaly prudce ochlazovat od počátku 70. let. Nedůvěra mezi Albánci a Srby byla ovšem mnohem více pocítována na vesnici než ve městě. Na venkově totiž bylo více možností k drobným schválnostem, které nepřijímaly život a přispívaly k atmosféře obecné nejistoty a strachu. Mnohé často i poměrně velké excesy ovšem byly kryty státními orgány, nesmělo se o nich hovořit, což samozřejmě způsobovalo další zhoršování kulturních i sociálních vztahů mezi etniky.

Podle všech indicií je zřejmé, že k obratu ve vztazích mezi albánským a srbským živlem došlo po demonstracích v roce 1968. Starší pamětníci oceňují, že před tím byly vztahy mezi Srby a Albánci sice zdrženlivé, ale velmi korektní, zejména mezi sousedy. Obecně vzato, vztahy mezi oběma etniky byly oceňovány jako dobré či alespoň korektní v oblastech, kde bylo větší, alespoň třicetiprocentní zastoupení srbského a černohorského živlu. Tam, kde bylo zastoupení minimální, byly pro multietnické kontakty podmínky nejhorší a odtud také pocházelo největší vystěhovalectví. Jako hranici tolerance demografové obvykle uvádějí 20–29 % zastoupení

980 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272. Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilten, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni - brojevi 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 31.

981 I tento údaj dokládá, jak citlivá byla otázka uprchlíků z Kosova během bombardování NATO v roce 1999. Stovky tisíc albánských uprchlíků v Makedonii a desítky tisíc v Černé Hoře by totiž při jejich dlouhodobějším pobytu výrazně narušily etnickou strukturu těchto zemí.

982 JOVIĆ, D.: *Jugoslavija - država koja je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 268.

srbského živlu. Zmenšení etnické přítomnosti slovanského etnika pod toto procento s sebou automaticky neslo zhoršení vztahů mezi zbylým slovanským etnikem a albánským obyvatelstvem.

Albánské obyvatelstvo na venkově ovšem činilo rozdíl mezi Srby starousedlíky a Srby, kteří se přistěhovali až mezi světovými válkami či později. „*Tak do roku 1965-1966 byly vztahy snesitelné obecně. Od této doby byl činěn rozdíl mezi Srby starousedlíky, kteří byli ctěni zejména od starších Albánců, a dosídlenci, kteří již tehdy byli vystaveni různým formám útisku. Po demonstracích v roce 1981 však již Albánci u Srbů rozdíl nečinili. Po demonstracích zanikla i většina starých přátelství.*“⁹⁸³ Veřejné přátelství mezi Srby a Albánci totiž od té doby bylo nebezpečné i pro samotné Albánce, kteří byli radikalizovanými spoluobčany obviňováni z „kolaborace“, vyskytovaly se i případy, kdy Albánci udržující přátelské vztahy se Srby, zaplatili své přátelství životem.⁹⁸⁴ Většinou se také uvádí, že k radikalizaci albánské společnosti přispívala mladší a nejmladší generace, zatímco přátelství či alespoň tolerance déle přežívala u starších lidí.

Podobně ovšem jako Albánci rozlišovali mezi Srby starousedlíky a Srby dosídlenci, činili i Srbové rozdíly mezi Albánci-Kosovary, starousedlíky, a Albánci dosídlenci z Albánie, přičemž ti druzí byli vždy označováni za „primitivnější“, „schopné každé špatnosti“ a radikálnější, na rozdíl od vzdělanějších a umírněnějších starousedlíků.

V této době také začíná dělení obchodů, restaurací, kaváren, dokonce i korb mládeže ve městech podle etnické příslušnosti. To pochopitelně nemohlo přispět k multinacionalitě kosovského prostředí, které tak bylo sice národnostně pestré, zároveň však segregované. Příslušníci té které etnické skupiny navštěvovali pouze ta místa, která patřila jejich soukmenovcům, přičemž ani náboženské vyznání nehrálo žádnou roli – albánské obchody a kavárny nenavštěvovali ani muslimští Slované, Turci či etnická skupina Goranců a naopak.⁹⁸⁵ Z tohoto pravidla samozřejmě existovaly výjimky, v případě mládeže jich však mnoho nebylo.

983 PETROVIĆ, R. - BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije*, s. 127.

984 Tamtéž.

985 Tamtéž. Pisatel těchto řádků byl sám v roce 1982 konfrontován s tím, že jeho slovanský muslimský průvodce jej vodil v Prizrenu pouze do zařízení a restaurací muslimské nebo srbské provenience. Nebyl však ještě v té době ochoten objasňovat důvody, proč tomu tak je. S nechtí komentovat kosovskou realitu se autor publikace v té době setkával velice běžně zejména ze strany inteligence obou národností. Komunikace na venkově byla naopak, poté, co se besedníci přesvědčili o cizím původu návštěvníka, velice otevřená.

Srbská nacionalistická inteligence a kosovští Srbové

Úloha tisku

Celé pochmurná kosovská realita byla samozřejmě velmi vhodným (a oprávněným) terčem kritiky ze všech stran. Liberálně zaměřená opozice poukazovala na porušování lidských práv po roce 1981, nacionalistická kritika si brala na paškál především mezietnické excesy. Interpretace kosovské reality v tisku, prováděná zejména národovecky laděnými spisovateli, při níž často docházelo i k vypouštění neověřených fám, ovšem pouze přispívala k vyvolávání nálad požadujících omezení či přímo zrušení politické autonomie Kosova.

Diskusi o nátlaku Albánců směřujícímu k vysídlování Srbů z autonomní oblasti v podstatě otevřel církevní tisk, jenž nabídl možnosti k publikaci i zástupcům kritické inteligence. Jeden z vůdčích srbských teologů, Atanasije Jevtić, tak v červnu roku 1982 zveřejňuje v časopise Pravoslavlje článek *Z Kosova a kolem Kosova*, v němž, s využitím do té doby naprosto nemyslitelné rétoriky, píše: „*dnes jeden, zítra sedm, pozítří všichni do jednoho! – to je arogantní heslo i vzkaz albánských iridentistů Srbům na Kosovu... , které jasně odhaluje jejich pravý a konečný cíl: Vyhlazení srbského národa na území Kosova a Metochie. Takovýto hrozivý vzkaz albánských nacionalistů na Kosovu trvá již několik desetiletí. Někdy je tato genocidní deviza vyslovována šeptem, jindy hlasitě, a v posledním desetiletí se často přetvářela v drastický čin psychického i fyzického teroru, a dokonce i veřejného zločinu vůči nebohému srbskému etniku na Kosovu...*“⁹⁸⁶

Události na Kosovou a obecně kosovský problém, jakkoli tíživý a často i bolestný, některá srbská média v průběhu několika málo let značně vyhrotila a v podstatě tak znemožnila jakékoliv pozitivní či racionální postupy v řešení této otázky. Novinová zpravodajství zachycovala etnické excesy a incidenty, které do té doby byly ututlávány a záměrně zamlčovány. To bylo samozřejmě v pořádku. Nešlo však vždy o zpravodajství jako takové,

986 Pravoslavlje, č. 366, 15. 6. 1982. Měsíc před tím vyšlo v časopise Pravoslavlje také provolání, nazvané *Apel za zaštitu srpskog življa i njegovih svetinja na Kosovu* (Výzva k ochraně srbského obyvatelstva a jeho svatyní na Kosovu), adresované Prezidiu SFRJ, SRS a parlamentu SRS, v němž se „biblickými“ slovy a obraty upozorňuje na to, že na Kosovu probíhá „*genocida srbského národa*“. I později se Jevtić zabýval osudy Srbů na Kosovu. Velký vliv na veřejné mínění měl zejména jeho téměř rok vycházející seriál *Krstovdan Srba na Kosovu – crni kalendar – kosovska hronika stradanja Srba od šiptarskih zuluma* (Křížová cesta Srbů na Kosovu – černý kalendář – kosovská kronika utrpení Srbů v důsledku šiptarských zločinů), který v časopise Pravoslavje vycházel od října 1988, v němž do drastických detailů popisuje, co vše Srbové na Kosovu prožívají. Vše přístupné na http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/stradanje_srba/index.html#_Toc485531481.

ale také o jazyk a způsob, jímž média informace podávala. Slovy analytika a pozdějšího ředitele BBC Marka Thompsona „*zavrhla odumírající socialistickou terminologii*“ a zaměnila ji jazykem „*demagogie a krkolomné iracionality; rétorických otázek a výkřiků, osudovosti a poslání: ‚nebeský národ konfrontován se svým osudem; sebelítost, tvrdé obžaloby bez jakýchkoli důkazů a zkoumání, vytváření teorií spiknutí, paranoia a nestydaté výzvy k násilí... Byl to ve skutečnosti válečný jazyk ještě dlouho před tím, než byla válka v Jugoslávii vůbec představitelná.*“⁹⁸⁷ Tento mediální jazyk se jistou dobu vyvíjel, svůj definitivní „tvar“ dostal teprve ke konci 80. let, kdy se stal také předmětem analýz nevládních organizací či občanských politických hnutí, která začala v Jugoslávii vznikat. Pro ilustraci situace využijeme zprávu nezávislé komise, kterou iniciovalo výše již zmiňované *Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu (UJDI)*. Pro svoji analýzu zvolila komise⁹⁸⁸ UJDI tehdy nejčtenější a po nástupu Slobodana Miloševiče k moci také výrazně prorežimní list *Politika*.⁹⁸⁹ Zejména jeho čtenářská rubrika *Ohlasy a reakce*, která dávala zaznít „hlasu lidu“, je plna epiteton constans – pro situaci na Kosovu a jeho historii se používá slov jako drama, tragédie, antická tragédie, Kosovo je pro Srbsko rakovinným nádorem, Golgotou, Gordickým uzlem, centrem státnosti a duchovnosti, duší i srdcem, epopejí srbské duše, vysídlování Srbů z Kosova pak exodem... Naopak Albánci a jejich spojenci prolévají „krokodýlí slzy“, šíří „bolševicko-katolicko-islámskou propagandu“, k Albáncům a jejich „působení“ se váží epiteta „zvířecí, bestiální, monstrózní, obludné“, jsou nazýváni „zfanatizovanými separatisty a teroristy“, kteří „znásilňují z nenávisti vůči SFRJ“ atd. Obecně vzato byly texty v této rubrice zcela jednostranné, bez dialogu, charakteristická pro ně je absence fakt při popisování vyhánění nealbánského obyvatelstva a samozřejmě naprostá absence albánských autorů.⁹⁹⁰ Takovéto traktování Kosova a Albánců bezesporu přispělo lví měrou ke krajně nekritickému vztahu vůči tomuto problému ve větší části srbské veřejnosti a umožnilo tak vznik a působení politiky, která, v konečném důsledku, vedla přímo do pekla občanské války a tragických událostí na Kosovu i v Srbsku na jaře roku 1999. Čím více incidentů bylo tímto způsobem veřejnosti z Kosova prezentováno, tím větší počet do té doby

987 TOMPSON (angl. THOMPSON), Mark: *Proizvodnja rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini* (pův. název *Forging War - the media in Serbia, Croatia, Bosnia i Herzegovina*). Beograd 1995, s. 53.

988 Komise pracovala ve složení Srdjan Popović, Ivan Janković, Nataša Kandićová, Vesna Pešićová a Svetlana Slapšaková.

989 Koncem 80. a počátkem 90. let byl list *Politika*, noviny s nejdělsí tradicí v Srbsku (založeny 1904), oceněn jako deník s největším vlivem na srbské veřejné mínění. *Politika* byly noviny, které zahraniční pozorovatelé a novináři traktovali jako hlavní oficiální zpravodajské médium aktuální srbské mocenské struktury. Jako nejvyšší autoritu, pokud šlo o politickou analýzu, jej přijímali i čtenáři.

990 Rubrika „*Odjeci i reagovanja*“ lista *Politika*, 1. 1. – 1. 7. 1990.: *Analiza priloga o Kosovu*. In: *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*, s. 113–131.

národně lhostejných Srbů se ztotožňoval se svými krajany na Kosovu a byl tamní situací frustrován.

Petice kosovských Srbů

Mezi nespokojenými kosovskými Srby a Černohorci začalo spontánně vznikat hnutí, které upozorňovalo na nespravedlnosti a excesy, k nimž v jeho okolí docházelo. Posílalo dopisy státním orgánům, v roce 1983 se jeho zástupcům dokonce podařilo dostat k tehdejšímu předsedovi srbského prezidia Nikolu Lubičićovi,⁹⁹¹ také v následujícím roce jednalo s parlamentními delegacemi. Hnutí, o němž se později začalo hovořit jako o Srbském hnutí odborů, se také snažilo pro své stížnosti získat pochopení širší veřejnosti. Zpočátku byl za jeho mluvčího považován rolník z vesnice Batus Boža Marković. Vypadalo to, že vzniká jakési hnutí za lidská práva a občanské svobody. Všechny jeho stížnosti a návrhy se ovšem odrážely od hradby mlčení a odmítání stranických orgánů. Zevnitř pak bylo hnutí narušováno pronikáním policejních informátorů. Hnutí bylo zpočátku skutečně spontánní, vedené nespokojenými rolníky. Teprve v polovině roku 1985 se v něm vyprofilovalo několik „vůdců“ – Kosta Bulatović, Miroslav Šolević, Zoran Grujić a bývalý významný policejní funkcionář Dušan Ristić, do jeho čela se později dostal bývalý policejní plukovník Mića Šparavalo.⁹⁹² Po dubnovém projevu Slobodana Miloševiče v Kosovu Polji roku 1987 (viz dále) vůdci kosovských Srbů opustili striktní konspiraci, v níž se dosud pohybovali, a stále častěji kontaktovali funkcionáře z nejužšího srbského stranického vedení. Po Miloševičově vítězství nad Ivanem Stambolićem na VIII. zasedání ÚV SKS se celé hnutí stává výrazným spolupracovníkem nového srbského komunistického vedení a hraje významnou roli v prosazování jeho cílů.⁹⁹³ Poté, co „splnilo svůj historický úkol“ v rámci „antibyrokratické revoluce“ Slobodana Miloševiče (viz dále), bylo opět politicky marginalizováno.⁹⁹⁴

991 Nikola Lubičić (1916–2005), za války aktivní partyzán. V roce 1967 byl jmenován ministrem obrany SFRJ a na tomto místě zůstal po tři funkční období, až do roku 1982. V posledních letech Titova života patřil Lubičić k nejužšímu kruhu maršálových přátel a spolupracovníků. V letech 1982–1984 zastával funkci srbského prezidenta, od tohoto data pak byl až do roku 1989 srbským členem Prezidia SFRJ. Na 8. zasedání ÚV SKS v září 1987 pomohl Slobodanu Miloševičovi k vítězství ve vnitrostranickém boji a tím i k cestě za absolutní mocí. I po svém vojenském penzionování si zachoval velký vliv mezi armádní generalitou, jenž se jeho nástupci, admirálu Branku Mamulovi, nepodařilo za celou dobu jeho mandátu vymýtit.

992 POPOV, Nebojša: *Srpski populizam od marginalne do dominantne pojave*. Filozofija i društvo IV/1993. Přístupné také na http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/fid/IV/D4/html_ser_lat.

993 Tamtéž.

994 AST, Slobodanka: *Režim nas je iskoristio. Intervju sa Miroslavmo Šolevićem*. Vreme (Beograd), č. 454, 18. září 1999. Přístupné také na http://www.vreme.com/arhiva_html/454/11.html.

Ve svých počátcích, když se ukazovalo, že se hnutí nepodařilo prakticky vůbec ničeho dosáhnout, začali jeho představitelé hledat napojení na srbskou kritickou inteligenci, které mezitím pomohl případ Djordje Martinoviće vyprofilovat se jako síla starající se o národní zájmy, jež jsou ohroženy především na Kosovu. Zatímco na počátku 80. let byla srbská kritická inteligence zaměřena především na lidská práva, nyní se již cele soustředila na hájení „národních zájmů“. Díky případu Martinović mohla vyjít z úzkého rámce intelektuálních institucí a po jednání s vůdci kosovských Srbů se stala významným, ne-li vůdčím faktorem širšího kosovského hnutí.⁹⁹⁵ Vazba národovecky zaměřené srbské kritické inteligence a kosovských Srbů se poprvé projevila v říjnu 1985, kdy kosovští Srbové poslali velice radikální a místy i ultimativně znějící patnáctibodovou petici na nejvyšší místa SFRJ i SRS, v níž si stěžovali na své postavení a požadovali, aby jim byla radikálními opatřeními znovu zabezpečena všechna ústavní práva a byl zastaven jejich exodus z Kosova. V petici mj. hovořili o nutnosti rehabilitace politiků vyloučených z veřejného života kvůli jejich dřívější kritice činnosti „velkoalbánských šovinistů“, odstranění „velkoalbánských šovinistů“ a „srbských oportunistů“ z kosovské administrativy, zmiňovali se také o nutnosti deportace 260 000 albánských imigrantů z autonomní oblasti⁹⁹⁶ a zneprávnění všech smluv o prodeji nemovitostí mezi albánskými kupujícími a srbskými prodávajícími. Dokument požadoval také např. zákaz používání albánských vlajek na Kosovu apod.⁹⁹⁷ Petici podepsalo 2 016 signatářů, později se k ní připojilo dalších téměř 50 000 občanů z „užšího“ Srbska. Jazyk petice ovšem byl značně podobný jazyku, který byl do té doby používán pouze ve Svazu srbských spisovatelů,⁹⁹⁸ proto nepřekvapuje, že z přípravy petice byl podezříván nejhlasitější zastánce

995 JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla*, s. 352.

996 Počet válečných a poválečných (do roku 1948) albánských emigrantů na Kosovo ovšem není a nebyl přesně známý, odhadoval se, jak jsme ukázali již výše, na maximálně několik desítek tisíc. V pozdějších letech – od roku 1948 do roku 1981 – emigrovalo podle údajů jugoslávského ministerstva vnitra z Albánie na Kosovo 5 587 osob. Toto číslo se však kritické inteligenci zdálo naprosto podhodnocené a zřejmě podhodnocené i bylo, celkově, i s válečnými emigranty od roku 1941, se ovšem dalo hovořit nanejvýš o desítkách tisíc albánských emigrantů, v žádném případě ne o 260 000, jak činila petice. Tato cifra později v interpretaci srbských autorů zabývajících se Kosovem dokonce vzrostla až na 350 000 a stala se běžným argumentem srbského veřejného mínění a jedním z momentů, který v 90. letech 20. století ospravedlňoval snahy srbské politické elity v čele se Slobodanem Miloševićem o odsun části kosovského albánského obyvatelstva do Albánie. Viz např. GABER, Slavko – KUZMANIĆ, Tonči: *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. Ljubljana 1989, s. 252. O tom, že emigrace z Albánie probíhala soustavně během celého období vlády Envera Hoxhy se osobně přesvědčil i autor této publikace, když se v srpnu roku 1982 stal na černo-horsko-albánské hranici v pohoří Komovi svědkem útěku celé albánské velkorodiny o 28 členech i s nejnutejším hospodářským vybavením, uloženým na koních a oslech.

997 Text petice viz např. http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Apr97/2404/2404_26.HTM.

998 Např. *Srbský národ na Kosovu a Metochii je vystaven genocidě... Mocenské orgány na Kosovu se skrývají za socialistickou ideologii, ale ve skutečnosti nečiní nic, aby tuto*

práv kosovských Srbů Dobrica Ćosić.⁹⁹⁹ Spisovatel svou „spoluzodpovědnost“ za petici později také přiznal, jejím autorem však byl Ćosićův přítel a reportér časopisu *Duga* (Duha) Rajko Djurdjević.¹⁰⁰⁰ Kosovští Srbové v petici také žádali z hlediska tehdejšího politického systému nemožné – revizi samotné Kardeljovy koncepce ústavy z roku 1974. I oni byli ve svém protestu, podobně ovšem jako kosovští Albánci, vedeni pocitem nerovnosti a křivdy, která se na nich děje. Tvrdili, že na Kosovu žijí v podmínkách ekonomické, politické i etnické diskriminace a žádali podobné řešení jako Albánci – tedy republiku. Nikoli však sedmou federální republiku, kterou pro Kosovo požadovali kosovští Albánci, ale plnoprávnou Srbskou republiku; republiku, již nebudou diktovat autonomní oblasti, republiku rovnou ostatním jugoslávským republikám. To byl požadavek, který se sice do jisté míry shodoval se záměry srbské politické reprezentace, nicméně byl vytvořen mimo systém a navíc formulován nacionalistickou kritickou inteligencí, a to byl faktor, který tehdejší srbské politické vedení, uvědomující si všechna nebezpečí srbského nacionalismu, nemohlo přehlédnout. Petice byla velice tvrdě napadena jak ÚV SKS, tak ÚV SKJ a odsouzena jako projev srbského nacionalismu, nepřátelský akt vůči politice bratrství a jednoty. Organizátoři hnutí proto začali vyhrožovat organizovaným kolektivním vysídlováním z Kosova. Mezi kosovskými demonstranty a srbským vedením tak vyrostla nepřekonatelná bariéra.¹⁰⁰¹ Osobnost, která ji měla přemostit, se však v té době již dostávala do popředí srbské politické scény, paradoxně prosazována zarytým odpůrcem srbského nacionalismu, tehdejším předsedou srbských komunistů Ivanem Stambolićem.

Protestní pochody kosovských Srbů

Poté, co petice získala punc protistátního spiknutí, musela kritická inteligence reagovat i sama. Zmiňovaný již *Výbor na ochranu svobody svědomí a projevu* sepsal novou petici, již svým podpisem stvrdilo téměř 200 srbských intelektuálů včetně 35 akademiků SANU, mj. i mnozí, kteří již zanedlouho vystoupili s rozhodnou kritikou srbského nacionalismu. Petice byla spíše považována za obranu svobody svědomí, chyběla v ní i typická „kosovská“ epiteta, dokonce obsahovala větu o odsouzení zločinů, které kdy byly spáchány na kosovských Albáncích.¹⁰⁰² Další akcí, jíž hodlali kosovští Srbové (ve spolupráci s bělehradskou národoveckou inteligencí) obrátit pozornost jugoslávské veřejnosti a především jugosláv-

*genocidu zastavili... Toto je poslední šance zachránit život našich rodin na Kosovu legálním způsobem...*Viz Književne novine č. 702, 15. 1. 1986, s. 4.

999 O klíčové roli D. Ćosiće v protestních akcích kosovských Srbů byl již v té době přesvědčen např. Ivan STAMBOLIĆ (*Put u bespuće*, s. 172).

1000 ĆOSIĆ, D.: *Kosovo*, s. 42–43.

1001 JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla*, s. 354.

1002 Viz např. ĆOSIĆ, D.: *Kosovo*, s. 43–49.

ských federálních orgánů na své postavení, byla organizace protestních pochodů do Bělehradu, při nichž obviňovali jak srbskou, tak federální politickou elitu z toho, že nerozumí jejich problémům.

Již 26. února 1986 tak přijelo sto kosovských Srbů a Černohorců do Bělehradu hledat „*přímou ochranu republikových a federálních orgánů před nátlakem Albánců a porušování zákonnosti na Kosovu*“;¹⁰⁰³ větší akce však měla teprve následovat. Mezi kosovské Srby, kteří přicházeli k rozhovorům se stranickým vedením do Bělehradu, ovšem vždy infiltrovali spolupracovníci SDB a také všichni funkcionáři, s nimiž hovořili, ať již z federální či srbské úrovně, vždy informovali kosovské orgány, proti nimž se vlastně kosovští Srbové bouřili, o všem, o čem se jednalo. Oblastní mocenské orgány mohly proto závčas připravovat opatření proti nespokojencům.¹⁰⁰⁴

Když kosovští Srbové oznámili, že se masově odeberou do Bělehradu, aby tam sdělili své názory federálnímu vedení, a hrozili přitom kolektivním vystěhováním z oblasti, rozhodl se Ivan Stambolić, jako po letech první ze srbských politiků, postavit se demonstrantům tváří v tvář a 6. dubna 1986 navštívil Kosovo Polje, centrum opozičního hnutí kosovských Srbů, odkud také vzešla výše uvedená petice. Důvodem Stambolićovy návštěvy bylo i zatčení jednoho z vůdců kosovských Srbů – Kosty Bulatoviće, jež vyvolalo mezi srbskými obyvateli Kosova ještě dodatečné tenze. Ve svém projevu Stambolić kosovské Srby přesvědčoval, aby neopouštěli své domovy, nestěhovali se z autonomní oblasti a nepodléhali manipulacím „*srbských nacionalistů a unitaristů*“.¹⁰⁰⁵ Stambolić ve svém projevu apeloval i na „*jednotu srbských a albánských komunistů*“, již nesmí narušit ani „*albánští iredentisté, ani srbští nacionalisté*“. „*Nedopustíte, aby se někdo pokoušel využít vaši oprávněné nespokojenosti k provádění politiky nebezpečné pro nás pro všechny*“, vyzýval úpěnlivě Stambolić kosovské Srby ve zjevné aluzi na srbské disidenty, kteří podle něj stáli v pozadí srbských kosovských nepokojů.¹⁰⁰⁶ Jeho projev, který jinak příliš nevybočoval z běžné aparátnické rétoriky, byl ale zřejmě pro svoji úpěnlivost a apelativnost přijat shromážděnými nad očekávání dobře. Účelu však nedosáhl. Demonstranty od toho, aby neuskutečnili svůj původní cíl a do Bělehradu se nevypravili, neodvrátil. Za dva dny se proto do jugoslávského hlavního města dostavilo 550¹⁰⁰⁷ zástupců kosovských Srbů. Byla to přitom jen část několikatisícové kolony demonstrantů, která se vydala do Bělehradu, již se podařilo probít přes policejní kordony,

¹⁰⁰³ KOVAČEVIĆ, S. - DAJIC, P.: *Hronologija jugoslovenske krize 1942-1993*, s. 20.

¹⁰⁰⁴ Borba 11. února 1993, s. 13, výpověď bývalého vysokého politického funkcionáře Dušana Ristiće. Citováno podle POPOV, N.: *Srpski populizam od marginalne do dominantne pojave*.

¹⁰⁰⁵ Viz např. JEVTIĆ, Djordje: *Bitka za Kosovo šest vekova posle*. Priština - Beograd 1998, s. 34; STAMBOLIĆ, I.: *Rasprave o SR Srbiji*, s. 166.

¹⁰⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁰⁷ Viz JEVTIĆ, DJ.: *Bitka za Kosovo šest vekova posle*, s. 34.

kteří se je pokoušely zastavit na nádraží v Kosově Polji. Demonstranty také od cesty odvraceli vysocí političtí činitelé jak Kosova (předseda kosovských komunistů Azem Vllasi), tak Srbska (člen srbského prezidia Velimir „Velja“ Marković a člen předsednictva ÚV SKS Petar Gračanin). Příchod kosovských demonstrantů do Bělehradu totiž jak srbská, tak kosovská politická elita považovala za svoji prohru a snažila se mu všemožně zabránit. Delegaci nakonec přijal Lazar Mojsov, makedonský člen kolektivního Prezidia SFRJ, jemuž demonstranti zopakovali své hlavní připomínky – totiž že jsou v autonomní oblasti diskriminováni, ohroženi albánskou „kontrarevolucí“ a že jsou nespokojeni s neefektivitou celého systému. Někteří dokonce vyhrožovali veřejným upálením, ozval se i požadavek po rozhovoru s Michaiilem Gorbačovem, není-li jugoslávské vedení samo schopno udělat ve věci pořádek.¹⁰⁰⁸

Po odchodu demonstrantů zasedalo jugoslávské stranické předsednictvo, které pod dojmem kosovské demonstrace – mnozí členové prezidia totiž viděli demonstraci poprvé v životě – s daleko větším pochopením přijalo projev Ivana Stamboliće a podpořilo jeho návrhy. Srbský stranický předák upozornil zejména na to, že hnutí kosovských Srbů je vedeno bělehradskou opozicí a existuje proto reálná hrozba, že by se její vůdčí osobnosti mohly vbrzku stát lídry nespokojených mas. Jako opatření požadoval mj. obnovení plných kompetencí Srbské republiky na Kosovu, tedy to, o co se srbská politická reprezentace v čele s Dragoslavem Markovićem snažila již od roku 1977 (viz aféra s tzv. *Modrou knihou*). Také však navrhoval využít všechny zákonné prostředky, nevyjímaje ani policejní akci, k tomu, aby se zamezilo šíření vlivu srbských nacionalistů z Bělehradu na kosovské Srby, které naopak bránil z nařčení z nacionalismu (označil je v podstatě jako zoufalé lidi, kteří se ve svém utrpení nechají snadno svést sofistickými argumenty nacionalistů).¹⁰⁰⁹

Stambolićovi a srbskému vedení se pak v říjnu 1986 skutečně podařilo přesvědčit všechny jugoslávské republiky i Prezidium SFRJ o tom, že je nutné změnit ústavu, zejména ty její oddíly, které regulovaly postavení autonomních oblastí v rámci SFRJ i v rámci Srbska, a jasně a nedvojznačně definovat státoprávní integritu Srbska. Práce na těchto ústavních změnách se rozběhly, byť zbrzděny vydáním *Memoranda SANU* (viz dále), které na čas odpoutalo pozornost jinam. Iniciativa vedoucí k novelizaci srbské ústavy však byla znemožněna dramatickými změnami v srbském stranickém i státním vedení, jež způsobily závěry VIII. zasedání ÚV SK Srbska, na němž získal Slobodan Milošević absolutní kontrolu nad srbskou politickou scénou (viz níže). Ke změnám srbské ústavy pak došlo až v roce 1989 za daleko dramatičtějších okolností a zcela jinak, než by si jak Stambolić, tak Marković přáli. Stambolić obviňuje v této souvislosti

1008 STAMBOLIĆ, I.: *Rasprave o SR Srbiji*. Zagreb 1988., s. 173.

1009 Tamtéž, s. 142–145.

srbské nacionalisty (jejichž cílem ovšem byla tatáž změna) z obstrukce práce oficiálních srbských politických orgánů, neboť jim, podle jeho interpretace, změny provedené ústavně a v rámci stávajících politických institucí nevyhovovaly. V rozhovoru se Slobodanem Iničem Stambolić přímo tvrdí, že je zcela zřejmé, že se „na více stranách dlouho a koordinovaně pracovalo v duchu ‚čím hůře, tím lépe‘... Vzápětí po ohlášení změn svazové ústavy se objevuje Memorandum SANU, na návrh změn srbské ústavy se reaguje VIII. zasedáním (ÚV SK Srbska - pozn. V. Š.)... Tato fakta... nelze vysvětlit jinak, než jako systematické pokusy o vyvedení Srbska a Jugoslávie na popraviště. Ta data, ty koincidence jsou možná klíčovým svědectvím toho, že Jugoslávie byla rozbijena... úkladně“¹⁰¹⁰

1010 STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*, s. 176.